

---

молодшати.

Аналіз цих та інших результатів нашого дослідження дають підстави стверджувати, що громадянський світогляд молоді формується в умовах дефіциту суспільних знань, а також дисбалансу соціалізаційних рівнів. Сучасна шкільна молодь схильна усвідомлювати, що гарантією їх життєвої реалізації, досягнення життєвого успіху мають бути власні зусилля (працездатність, наполегливість, гнучкість у мисленні та діях, здоров'я, приємні манери та ін.). Ціннісні орієнтації учнів спрямовані на задоволення субіндивідуальних потреб. Громадська невизначеність — результат виховної діяльності суспільства, держави в рамках її інститутів, зокрема школи (рівень і кількість суспільствознавчих дисциплін, соціологічний компонент у їх змісті, виховна діяльність загалом незначні).

Очевидно, що діапазон можливостей молоді розширюється, але звужені механізми їх реалізації. Заданість життєвого шляху суттєво послаблюється, але стає жорсткішою конкуренція щодо життєвого успіху.

Це пояснюється як зовнішніми суспільними умовами, недосконалістю форм і методів роботи школи, неусвідомленням її соціалізаційної функції, так і невизначеністю особистісних ціннісних сенсів. Людина має прийти до усвідомлення необхідності деякої цілісності, гармонії, до правильного співвідношення свободи і внутрішньої ієрархії цінностей. Це не абстракція, як може видаватися на перший погляд, а крок до свободи та усвідомленого вибору. Вони — епіцентр культурних сенсів, шлях до яких найважчий, найвідповідальніший.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Вышеславцев Б.П. Вечное в русской философии //Этика преображенного росо. — М.: Республика, 1994. — С.185.
2. Козловский П. Посмодерна культура //Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. — К., 1996. — С.250.
3. Социология молодежи. С. — Пб., 1996. — С. 60.
4. Психология жизненного успеха. — К., 1995. — С.18.
5. Манхейм К. Диагноз нашего времени. — М., 1994. — С. 444-445.

Людмила ПОВАЛІЙ (ЗМІСТ)

### НАРОДНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ У ПІДЛІТКІВ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВ

Споконвіків головними чинниками народної моралі українського народу були любов і повага до батьків, пошанування предків, працелюбство, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних стосунків, риси високого громадянства; негативні ж якості — злодійство, скупість, лінощі, пицтво, зазнайство, нешанування старших тощо — всіляко засуджувались. Тому ефективність морального виховання підростаючого покоління значно зростатиме при умові, якщо воно спиратиметься на свою фундаментальну основу — народну мораль, культуру українського народу, його традиції.

Виховання дитини народною педагогікою розглядається як основна місія батьків, причому воно не зводиться лише до “виховання через догляд” (“Умів дитину породити, умій і навчити”, “Не та мати, що народила, а та, що навчила”).

Головний критерій визначення рівня вихованості людини народна педагогіка вбачає у її вчинках і поведінці (“Не одежа красить людину, а добрі діла”, “На дерево дивись, як родить, а на людину — як робить”).

Мораль численних фольклорних творів ( казки “Ох”, “Гай-гай”, “Батько і син” тощо ) переконливо доводить, що серед усіх методів виховання народна педагогіка віддає перевагу тим, які формують суспільну поведінку дитини, спомагають накопиченню її практичного досвіду. Це, насамперед, уклад життя і діяльності дитини, вправління і привчання, дотримання правильного режиму праці і відпочинку, виконання обов'язків і доручень.

Вправління і привчання є найпоширенішими методами народного виховання. Застосовувати їх допомагає ряд розмаїтих прийомів, до яких вдається вихователь (тут: батько чи мати): вимоги, показу, тренування, нагадування, контролю, самоконтролю тощо. Відзначимо, що вимоги у наказовій формі чи формі погрози у народній виховній практиці

---

трапляються рідко. Їх застосовують лише тоді, коли підліток виявляє неслухняність чи нахабство, і то після випробування всіх інших методів і прийомів. Найчастіше ці методи проявляються в демократичніших формах: у мудрій пораді старших, розповіді про повчальний факт із життя інших, християнські заповіді (“Не кради”, “Шануй батька й матір”, “Поважай старших”). Дітям молодшого підліткового віку імпонує прийом показу, який проявляється в демонструванні наочного взірця і пробуджує емоційні переживання (“Я зможу не гірше це зробити від дорослого!”).

Щоб та чи інша дія закріпилася і стала звичкою, батькам не обійтися без нагадування. Робити його треба делікатно, можливо навіть і в жартівливій формі. Часті нагадування, зроблені категоричним тоном, можуть обриднути підліткові і навіть викликати протест.

Народна педагогіка, наполягаючи на довірливому ставленні до дитини, аж ніяк не виключає контролю дорослих за її поведінкою. Варто лише пам’ятати, що контроль з боку батьків має бути доброзичливим і розумним. Лише такий нагляд, що допомагає переборювати труднощі, спонукає до самовдосконалення та самоконтролю, молодший підліток сприйматиме з вдячністю.

Виконання різних доручень і обов’язків має за мету дисциплінувати підлітка, формувати в нього почуття відповідальності, ініціативи раціонального використання часу, гартувати характер, вчити долати труднощі і доводити розпочату справу до кінця (“Кінець — ділу вінець”).

Батьки в своїй виховній діяльності часто користуються такими словесними методами виховання, як пояснення, повчання, напучення, бесіда, порада, інформування, дискусія.

Використання даних методів у підлітковому віці також має свої особливості. Якщо дошкільник чи молодший школяр спокійно ставиться до норм, установлених дорослими для нього, і виконує їх, як правило, без претензій, не протестуючи проти численних заборон, то молодшого підлітка ці рамки не влаштовують. Він ображається, коли його надмірно опікують, контролюють, вимагають дотримання свого розпорядку, не беруть до уваги його бажань. Отже, тип спілкування — напучення має поступитися місцем перед спілкуванням-діалогом, мета якого — навчитися говорити з підлітком на рівних засадах — відкрито і чесно. Лише повага до молодшого підлітка, довіра, надання йому більшої самостійності формує довірливі стосунки між батьками і дитиною, що сприяє, в свою чергу, вихованню поваги до батьків у дітей. Розвиток у молодших підлітків почуття обов’язку перед батьками, чуйності і відповідальності у ставленні до них досягається при умові, не лише знання, в чому саме полягає їх посильна допомога батькам, а й усвідомленні й відчуженні її необхідності. Тому доцільно впливати на дітей не лише словом, а й почуттям. А.Макаренко відзначає, що підліткам імпонує точний, рішучий, серйозний тон звертання до них і в той же час — простий і стриманий, який поєднується з уважністю, доброзичливістю і довірою, інколи прикрашений усмішкою і жартом. Проте підлітків принижує і ображає поведінка з ними, як з маленькими, навіть якщо вони змалку звикли до ласки батьків.

“Добрий приклад кращий за сто слів”, “Приклад ліпше, ніж наука”, “Бурчання наскучить, приклад научить” — ці мудрі народні вислови втілюють велику педагогічну правду, оскільки є наслідком багатовікових спостережень й узагальнень.

Традиційна роль батька в родині загальновідома. Насамперед він уособлювався як захисник і годувальник сім’ї. Батьківське слово, наказ були законом, нормою виховання. Не випадково у народі казали: “Батькова лайка дужча за материну бійку”, “Не навчив батько, не навчить і дядько”.

Ці давні традиції актуальні в усі часи. Якщо мати за своєю природою є втіленням ласки, ніжності, турботи, то з батьком асоціюються такі означення, як вимогливість, принциповість, справедливість тощо.

Батьків приклад у родині має особливе значення, оскільки діти, зокрема сини, намагаються “робити з нього життя”. Це стосується не лише навичок працелюбності. В дитячій свідомості віддзеркалюється також ставлення батька до матері, дітей, старших у сім’ї, інших людей. Нерідко дорослі діти переносять досвід батьківських сімей у власні родини, і добре, якщо він позитивний. А буває і так: батько ображає, навіть б’є матір, відбувається це часто і при дітях, тому в сина може скластися хибна установка на споживацьке ставлення до жінки, матері. Варто зауважити, що така позиція щодо жінки в сім’ї загалом не властива українському народу, вона прийшла до нас “ззовні” і відображає давній традиційний погляд на жінок деяких азіатських країн та Росії. За традиціями

---

українського народу, жінка завше була другом, помічницею та порадицею своєму чоловікові, душею дому, берегинею сімейного вогнища. Такою і повинен бачити її батько родини, такою вона має репрезентуватись дітям.

Повсякчас користуючись даним методом виховання, батьки мають враховувати особливості його застосування в підлітковому віці. Варто приймати до уваги те, що підлітку властива завищена критичність. Якщо дошкільник чи молодший школяр не звертає особливої уваги на стосунки між батьками, їх поведінку і зовнішність, то підліток досить гостро акцентує на цьому свою увагу. Тому батьки мають бути насамперед вимогливими до себе, своєї поведінки, стосунків між собою і дитиною, навіть до своєї зовнішності. Батько й мати повинні постійно самовдосконалюватись інтелектуально, морально, фізично, естетично (“Вік живи — вік учись”). У всьому батьки мають подавати лише позитивний приклад для дитини та діяти узгоджено, висуваючи однакові вимоги до дитини (“Якщо батько каже “так”, а мати “сяк” — росте дитина, як будяк”). У протилежному разі батькам загрожує назавжди втратити свій авторитет в очах сина чи доньки.

Національному характеру українців притаманна висока емоційність, досить чуттєвий темперамент. В.Липинський у “Листах до братів-хліборобів” писав, що “наша емоційність, якої не можна набути в жодній школі... дозволить нам нашою запальністю, буйною творчою імагінацією і великою пристрасстю зроби в короткий час те, на що інші нації з холодним і нечутливим темпераментом потребували б багато більше зусиль і багато більше часу” [Українська душа. – К., 1992. – С.46]. Звідси випливає, що в організації виховного процесу батькам треба уміло використовувати емоційність, яка властива дітям усіх вікових категорій, а у молодшому підлітковому віці ще й суттєво підсилюється віковими особливостями.

Великі можливості для цього має невичерпне джерело усної народної творчості — казки, легенди, байки, приказки, прислів'я та ін. Ми з'ясували, що більшість батьків (82%) через певні причини (нехтування українськими фольклорними творами в минулі роки, заборони ряду народних і авторських джерел тощо) недостатньо ознайомлені з національними творами морального спрямування. Тому в практиці сімейного виховання має бути актуальним такий метод, як спільне читання батьків і дітей. Окрім цього, батьки повинні виявляти постійний інтерес до самостійної читацької діяльності дітей, спонукати їх спільно обговорювати прочитане. Цікаво простежити, які ідеали обирають сучасні підлітки, на кого прагнуть бути схожими. Опитування школярів середніх класів засвідчили, що ідеалами для більшості з них (65 % підлітків) є герої популярних бойовиків, які вирішують свої проблеми за допомогою сили і зброї (Геркулес, принцеса-воїн Ксена, Робін Гуд тощо). 18 % школярів засвідчили, що мають за ідеал старшого друга чи подругу, і лише 17 % дітей обрали за взірець батьків, представників старшого покоління в сім'ї — дідуся й бабусю.

Певним чином це явище пояснюється впливом сьогоденної телепродукції, яка спричиняє формування негативної ціннісної орієнтації дітей і підлітків, а також недостатнім життєвим досвідом молодшого підлітка і в силу цього — невмінням оцінювати вчинки і якості оточуючих.

Спостерігаючи за діями кіногероїв, підлітки свідомо чи підсвідомо переймають їхні манери, поведінку, однак все, що сформувалося у внутрішньому світі дитини, має реалізуватись в зовнішньому через самовияв особистості. Тому перед батьками, педагогами постає важливе завдання: спрямувати енергію дитини в потрібне русло, на духовну самореалізацію підлітка. В даному разі ефективним засобом виховання, на наш погляд, виступає надання можливості вибору позитивних моральних якостей, тобто орієнтація на ідеал.

Зауважимо, що в період отроцтва зникає потреба в механічному копіюванні старших, натомість виникає потреба самоутвердження. Підліток прагне сам обрати ідеал, тому дорослим потрібно тактовно і ненав'язливо допомогти йому це здійснити. Виходячи з цього, батьки повинні допомогти дитині зрозуміти, з кого їй доцільно брати приклад, на кого орієнтуватись у виборі улюбленого заняття чи професії, кого обрати за взірець. Як правило, в кожному роду має бути людина, якою пишуться, життя якої варте того, щоб його успадкувати. Прикладом для наслідування може бути як близька дитині людина (батько, мати, бабуся, дідусь, старший брат, сестра), так і дальший представник роду. Велике моральне задоволення отримують і підлітки, і їх батьки, коли спільно в ході копійки, але цікавої і захоплюючої пошукової роботи,

---

віднаходять перекази, легенди про гідних пошани і наслідування представників свого роду, детальніше дізнаються про життя і рід занять своїх предків. Результатом може бути створення спільними стараннями дітей і батьків “Книги пам’яті”, в якій зображаються родовідні дерева, записуються варті уваги родинні історії як із життя пращурів, так і сучасні — для прийдешніх поколінь. Таким чином батьки можуть мудро і переконливо підвести підлітка до реалізації сімейної педагогіки через заповідь: “Мій ідеал — у моєму роді”.

Народна педагогіка вбачає у кожній дитині особистість з її потенційними можливостями і талантом, “хистом”, як кажуть у народі (“Син мій, а розум у нього свій”). Ці здібності лише треба вчасно помітити і постаратись якомога повніше розвинути. Без віри в дитину, в її самобутню обдарованість немає виховання.

Вважаємо, що особливої ваги даний аспект набуває саме в підлітковому віці, коли дитина через властивий їй негативізм нерідко недооцінює себе, зацікнюється на своїх уявних недоліках як зовнішності, так і внутрішнього світу. Діти занадто замкнуті, несміливі, губляться в колективі ровесників, а в домашньому колі часто виявляють пасивність у всьому. Практика показує, що причиною цього найчастіше є неправильна батьківська позиція виховання. Вона виявляється в тому, що нерідко діти “не виправдовують” батьківських мрій, і останні несвідомо орієнтують їх на “невдачу” в житті, сприймаючи як нездар чи ледарів. Це дуже негативно відбивається на дитячій психіці, формуючи невіру в свої сили, бачення світу в “чорних тонах”, а також недовіру до близьких, почуття образи на них. Лише добро, ласка, любов до дитини здатні розтопити ці “підводні айсберги”, сприяти утвердженню її самостійності.

З метою допомогти дитині осмислити себе як особистість, розвинути почуття власної значущості, а також ваги в сімейному колективі використовуються різноманітні стимулюючі методи: педагогічна вимога, суспільна думка, орієнтація на очікувану радість, напучення, заборона, застереження, сугестія, заохочення, покарання.

Під вимогою у народному вихованні розуміють побажання чи прохання, висловлене так, що не припускає заперечень. Ігнорувати вимогливістю недопустимо (“Хто дітям потає, той сам плаче”). Не прийнято також висувати різні вимоги до дитини з боку батька-матері чи інших членів родини (“Якщо батько каже “так”, а мати “сяк” — росте дитина, як будяк”).

Велику виховну силу має громадська думка. Вона не припускає її ігнорування, тому найпершим застереженням негожому вчинку кожної людини незалежно від її віку є: “А що люди скажуть?” Отже, підліток має навчитися прислухатися до загальної думки людей, в оточенні яких він перебуває: сім’ї, сусідів, класу, дитячих угруповань тощо.

Кожній дитині властивий природний потяг до очікуваних приємних змін, який часто виступає стимулятором її поведінки. З цією метою народна педагогіка радить батькам час від часу використовувати орієнтування на перспективу (“Будеш слухняним, поїдемо на екскурсію до міста”). При використанні даного методу батьки повинні не забувати виконувати свої обіцянки, а також враховувати її вікові й індивідуальні особливості.

Метод сугестії (навіювання) застосовується в народі з перших років життя дитини і має на меті два завдання: відучити від негативних рис (непослуху, плаксивості, здатності боятися тощо) та спонукати до гарних вчинків. У молодшому підлітковому віці дітей доцільно використовувати метод сугестії винятково з метою заохочення. Особливу користь він приносить у тому випадку, коли підліток невпевнений в собі, виявляє пасивність в діях і вчинках. Таким дітям вкрай необхідні позитивні оцінки їх дій з боку батьків, які згодом переростуть у власну самооцінку дитини, допоможуть визначитись їй як особистості. Водночас варто зважати на те, що метод сугестії треба застосовувати лише в поєднанні з іншими методами, поза як однобічне його використання може призвести до нездатності молодшої особи (навіть у дорослому віці) самостійно міркувати і діяти, натомість легко піддаватись як позитивному, так і негативному стороні впливу.

Найпоширенішими із заохочень є схвалення вчинку, похвала, подяка, нагорода, ласкавий погляд, усмішка. Заохочення є досить делікатним методом, який надміру часто не варто застосовувати. Заохочувати потрібно, дотримуючись високої вимогливості (“Пережвалене — як пересолене”).

До покарання вдаються лише тоді, коли всі інші випробувані методи виявляються недовірними: підліток виявляє зухвалість, відмовляється слухатися тощо. У практиці народного

---

виховання найчастіше застосовуються такі види покарань: зауваження, репліка, осуд.

Народна педагогіка не визнає покарань, які принижують людську гідність, наносять шкоду здоров'ю дитини, підлітка (“Вчи дитину не штурханцями, а хорошими слівцями”).

Застосовувати покарання потрібно помірковано, лише в міру необхідності: карати має право лише мудра й авторитетна людина (“Краще догана розумного, ніж похвала дурня”). Не можна карати в пориві різкого збудження, спочатку треба стримати себе, заспокоїтися (“Перш ніж карати, полічи до ста”). Справжнє покарання завжди справедливе і сприймається дитиною як заслужений засіб впливу. Мета його — викликати у винуватця гіркоту вини і сором за поганий вчинок, каяття і бажання більше його ніколи не здійснювати.

Як переконуємось, народна педагогіка протягом багатьох століть викарбовувала і вдало використовувала у вихованні дітей і підлітків широкий діапазон практичних і словесних методів і прийомів, які найповніше враховують вплив національного характеру. За умови осучаснення, постійного збагачення вони з успіхом можуть бути використані батьками, педагогами в процесі сімейного виховання підлітків.

Михайло ФІЦУЛА (ЗМІСТ)

## **ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ ВИХОВАННЯ В УЧНІВ НЕСПРИЙНЯТЛИВОСТІ ДО ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН\***

Аналіз досвіду роботи шкіл та спеціалізованої літератури дає можливість визначити основні завдання і зміст антинікотинної, антиалкогольної та антинаркотичної виховної роботи з учнівською молоддю.

**Першим завданням** виховання в учнів несприйнятливості до наркотичних речовин є озброєння їх системою знань про шкідливість цих речовин для організму людини і для її діяльності. Так, опитані нами 80 старшокласників однієї зі шкіл м.Тернополя щодо цього поняття дали такі відповіді: “Призводять до хвороби серця” (5 учнів); “Шкодить печінці” (5); “Уражає клітини організму” (4); “Погіршує пам'ять” (2); “Робить шкіру зморшкуватою” (3); “Спричинює сварки в сім'ї” (11); “Погіршує стосунки між людьми” (3); “Знижує продуктивність праці” (12). Тільки 56 відсотків опитаних мають деяке уявлення про шкідливість наркотичних речовин. 12 відсотків учнів відповіли, що ці речовини негативно впливають на здоров'я людини, але конкретно нічого не могли сказати.

Така низька поінформованість учнівської молоді про шкідливість наркотичних речовин не може сприяти формуванню у неї негативного ставлення до куріння, пияцтва чи вживання наркотиків. Тому в процесі виховної роботи передусім потрібно широко пояснювати шкідливий вплив наркотичних речовин на організм людини та її діяльність.

**Другим важливим завданням** виховної роботи в цьому плані є вироблення в учнів певних психологічних гальм, які б стримували їх у сприятливих для вживання наркотичних речовин умовах. В учнів потрібно виробляти навички і звички, які відповідали б нормам моралі та правилам людського співжиття.

Звички правильної поведінки вимагають постійного зміцнення у процесі виховної роботи. Інакше деякі учні, потрапляючи під негативний вплив, можуть почати вживати наркотичні речовини.

**Третє завдання** — прищеплення учням непримиренного ставлення до фактів куріння, вживання алкоголю і наркотиків своїми ровесниками, залучення учнів до боротьби з цим злом.

За даними нашого дослідження, певна частина школярів (30 відсотків) не засуджує тих, хто вживає наркотичні речовини, не вважає це чимось ганебним. Тому необхідно проводити спеціальну виховну роботу в школі з переорієнтації поглядів і переконань, виховувати критичне ставлення до тих, хто вживає наркотичні речовини. Наші вихованці не тільки самі не повинні курити, пиячити чи вживати наркотики, а й вимагати цього від інших.

**Четвертим завданням** — є своєчасне виявлення тих, хто періодично вживає наркотичні речовини, проведення з ними індивідуальної виховної роботи, спрямованої на подолання цієї

---

\* Ми об'єднуємо під назвою “наркотики” всі одурманюючі речовини, включаючи алкоголь та нікотин. З клінічної, біохімічної, психологічної позицій таке узагальнення не викликає якихось принципових заперечень.